

HÜSEYN CAVIDİN DRAMATURGIYASINDA TÜRKÇÜLÜYÜN BƏDİİ TƏCƏSSÜMÜ

Hüseyn Cavid Şərq xalqları tarixinin mühüm məqamlarını, görkəmli dövlət xadimlərini, tarixi və ədəbi şəxsiyyətlərini, hökmdarlarını tədqiq edib öz əsərlərinin əsas obrazlarına çevirən sənətkardır. O, tarixi dramlar müəllifidir. Zaman-zaman baş vermiş tarixi hadisələri, tarixi həqiqətləri, tarixi olayların baş verdiyi zaman və məkanı araşdırmaq tarixçinin işidir. Lakin tarixi əsər yazan ədəbiyyatçı bu tarixi hadisələrə öz təfəkkür və dünyagörüşü çərçivəsində yanaşır, tarixi hadisələrə mövcud zamanın gözü ilə baxır. Tarixi mövzuda əsər yazan hər bir sənətkar tarixi şəxsiyyəti istədiyi kimi yaratmaq və ideallaşdırmaqda, hadisələrin inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirməkdə tam sərbəstdir. H.Cavid tarixdən bəhrələnərək yaratdığı qəhrəmanların dili ilə yaşadığı dövrə münasibətini dolayı yollarla da olsa bildirmişdir. Ədəbiyyatşünaslıqda romantizmin tarixini araşdırdıqda görürük ki, romantik ədəbiyyatın ən görkəmli nümayəndələri tarixə tez-tez müraciət edərək ən böyük şəxsiyyətlərin həyatını, tarixi, həmçinin, qeyri-adi hadisələri, mifoloji və dini sujetləri tədqiqatə cəlb etmişlər. Bu cəhətdən H.Cavidin yaradıcılığı çox mühüm ideya-estetik xüsusiyyətlərə, eyni zamanda mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Dramaturgiyada tarixilik milli yaddaşın əsas meyarıdır. H.Cavidin dramaturgiyasında milli yaddaşın dərki birbaşa türkçülükə bağlıdır. Ədib müraciət etdiyi bütün tarixi mövzularda türkən, türkçülüyn tarixini ön planda göstərmişdir. Türk dünyasının görkəmli fəhəllərini, türk xalqlarının tarixən apardığı mübarizəni tarixi mənbələrə istinadən tərənnüm edən sənətkar, poeziyasında olduđu kimi dramaturgiyasında da türkçülüyn alovlu tərənnümüçülərindən biri kimi çıxış edirdi. “Topal Teymur”, “Səyavuş”, “İblis”, “Şeyx Sənan”, “Maral”, “Ana” dramları H.Cavidin türkçülüyn bədii təcəssümünü verdiyi əsərləridir.

Türk xalqlarının keçmişini, əxlaqi-mənəvi təkamülünü, azadlıq və mübarizə meyllərini, milli ruhunu və psixologiyasını təsvir etmək H.Cavid üçün əsas mahiyyət kəsb edirdi. Böyük türk dövlətlərinin tarixini, türk xalqlarının mübarizliyini, sahib olduđu böyük qüdrəti, əzəməti əks etdirmək baxımından H.Cavidin “Topal Teymur” pyesi ədibin yaradıcılığında xüsusi yer tutur. 1925-ci ildə yazılmış “Topal Teymur” dramında Cavid özündən əvvəl böyük yol qət etmiş türkçülərlin fikirləri ilə yaxından tanış olmuş və onlarla eyni mövqeydən çıxış etmişdir. H.Cavid böyük imperiyaların dünyanı yenidən bölüşdürdüyü mürəkkəb bir dövrdə müharibələrin insanları, bəşəriyyəti fəlakətə sürüklədiyini göstərmək və bütün bunlara öz etiraz səsinə ucaltmaq üçün “Topal Teymur” dramını yazdı. Bu dramı yazarkən böyük sənətkar ilk öncə tarixi dövrün əhval-ruhiyyəsini düzgün şəkildə əks etdirməyə çalışmışdır. Tarixi məlumatlara və tarixi şəxsiyyətlərə həssaslıqla yanaşan ədib, hadisələrin inkişafında təxəyyülün məhsuluna da yer vermiş, yüksək bədiiliyə nail olmuşdur.

Ədib “Topal Teymur” əsərini yazarkən tarixi hadisələri dərinədən öyrənmiş, bir çox tarixi simaların adlarını tarixdə olduđu kimi saxlamışdır. Bu məqamda Mişkinaz Cavid Cavid əfəndi haqqında olan xatirələrindən birini xatırlamamaq mümkün deyil: “Cavid bir dəfə dedi ki, “Topal Teymur”u, “Peyğəmbər”i yazarkən elə bil onlarla üzbəüz oturub söhbət etmişəm. Onlar mənə sanki öz təbiətləri haqqında danışmışlar. Bəzən onların bu və başqa səhv hərəkətlərini üzlərinə deyir, günahlandırır, nə üçün belə etdiklərini soruşurdum. Doğrudur, onlar da özlərini doğrultmaq üçün mənə cavablar verirdilər. Bəziləri mənə qane edir, bəziləri yox”. (3, s.262) H.Cavid “Topal Teymur” dramında milli tarixi və bəşəri ideyaları irəli sürdüyünə görə əmin idi ki, onun ideyaları bütün bəşəriyyət üçün gərəklidir. Ədib bu əsəri vasitəsi ilə türk xalqlarını vahid birliyə çağırır. Müəllif dil, fikir, din birliyi məsələlərində ortaq nöqtədə birləşərək kənar müdaxilələrin güclənməməsi üçün birləşməyə, qara qüvvələr hücum edəcəyi halda türk xalqları arasında baş verə biləcək mümkün döyüşlərə qarşı mübarizəyə səsləyirdi. Onu hər zaman türk birliyi, türkçülük ideyası ən vacib ideya kimi düşündürürdü.

H.Cavid yaradıcılığının ən qiymətli əsərlərindən biri olan “Topal Teymur” pyesi yarandığı dövrdən etibarən bütün diqqətləri öz üzərinə çəkmişdir. Sovet ədəbiyyatşünaslığı bu əsəri pantürkist ideyalarının məhsulu olaraq görsə də zaman keçdikcə əsər öz layiqli qiymətini almışdır. Uzun illər Cavid əfəndi türkçülüüyü, Turançılığı tərənnüm etdiyi, türk-İslam tarixinə üz tutduğu üçün “pantürkist”, “panislamist”, “panturanist” kimi damğalarla ittiham edilmiş, müxtəlif təzyiqlərə məruz qalmışdır. Lakin qarşılaşdığı təzyiq və maneələr onu ruhu, qəlbi ilə bağlı olduğu məqamlardan ayıra bilməmişdir. Dramaturq “Topal Teymur” əsərində müharibə və insan, hökmdar və şair, siyasət və əxlaq və.b problemlərə toxunmuş, romantik bir sənətkar kimi insani keyfiyyətləri ön plana çəkmişdir.

Sənətkar tarixi mövzuda yazdığı dramlarında quru faktlara, biblioqrafiyalara, tarixi xronologiyalara əsaslanmamışdır. Cavidin əsərlərini də hər zaman aktual, oxunaqlı edən məhz bu cür yanaşma tərzidir. Ətrafında baş verən gözəlliyi və irəliyə doğru addımlamağı görməyən şəxslərə ədib, Əmir Teymur obrazını ərsəyə gətirməklə dərs verir. Dünyanın yarısını işğal edən bu qəhrəman əslində dünyadan heç bir şey aparmadan onu tərk edir. H.Cavid bu əsəri ilə hakimlik iddiası ilə yaşayanlara, danışan dilləri susduranlara, qan tökməyə həris olanlara, dünyanın faniliyini və haqqın gec-tez, amma mütləq qalib gələcəyini söyləyən ibrətamiz bir ismarıç göndərir. “Topal Teymur” pyesi həm fəlsəfi məzmununa, həm yüksək bədiliyinə, həm də tarixilik və müasirliyinə görə H.Cavid dramaturgiyasının, eləcə də Azərbaycan və Türk ədəbiyyatının ən önəmli və yüksək bədii ideyalarını özündə birləşdirən əsərdir.

H. Cavid yalnız öz zamanına uyğun deyil, bütün dövrlər üçün aktual olan mövzulardan yazmışdır. Müəllifin belə əsərləri göstərir ki, bəşəri sənətkar yaradıcılığında tarixi mövzulara daha çox müraciət etmişdir. Bütün yaradıcılığı ərzində tarixi həqiqətlərə hər zaman sadıq qalan H.Cavid əsərlərində türkçülüyn tərənnümünə xüsusi diqqət göstərmişdir. Türk xalqlarının tarixindən bəhs edən əsərlər içərisində müəllifin “Səyavuş” pyesi böyük əhəmiyyətə malikdir. Əsərdə türklərin qədim tarixindən başlayaraq böyük Səlcuq imperatorluğu dövrünə qədər olan hadisələr təsvir edilir. Müəllif “Səyavuş” pyəsində mənsub olduğu xalqın tarixinə, soy-kökünə sədaqət göstərmiş, türkçülük məfkurəsinə xidmət etməyi əsas ideya kimi irəli sürmüşdür. H.Cavid bu əsəri böyük ustalıqla qələmə almış, Firdovsidən uzaqlaşaraq tarixi türkçülük məfkurəsinə ön plana çəkərək qabarıq şəkildə göstərmişdir. Türkçülük və Turançılıq Cavid yaradıcılığı üçün doğma ideyalardır. “Səyavuş” əsərində İran-Turan müharibələrinə geniş yer verən Cavid əfəndi tarixi İran-Turan hadisələrini qarşılaşırma formasında işləyən Firdovsidən fərqli olaraq türk inkişaf erasının ən parlaq, ədalətli, adil hökmdarı olan Əfrasiyabın- Alp Ər Tonqanın hakimiyyətini daha qabarıq göstərir.

Hüseyn Cavid türkçülüüyü, türk xalqlarının tarixini əsərlərində təcəssüm edib, türklərlə bağlı mövzu işləyirdisə əvvəlcə türk millətinin tarixinə, türklərin mifoloji qaynaqlarına, ədəbi inkişaf salnaməsinə də dərinlən bələd olmalı idi. Cavid əfəndi məlumatı yetərlicə olmayan mövzuya müraciət etməzdi. Bu mənəvi zənginlik onun əsərlərinin fəlsəfi, tarixi, məfkurəvi təhlilində müəllifi dünyanın ən böyük sənətkarları ilə müqayisədə daha yüksək zirvələrə qaldırır.

H.Cavid 624-cü ildə baş vermiş hadisələri Firdovsi “Şahnamə”si əsasında incələsə də öz düşüncəsində və fəaliyyətində türkçülük məfkurəsinə 1933-cü ilə qədər başlıca ideya kimi aparmışdır. Həmin dövrdə belə bir addım atmaq sənətkarın nə qədər cəsarətli olduğunun xəbərçisidir. Bu illərdə bolşevik Rusiyasının işğalı altında olan Azərbaycanda türkçülük ideyaları məcburi şəkildə sosializm ideyaları ilə əvəz edilirdi. “Formaca milli, məzmunca sosialist” ədəbiyyatın yaranması başlıca qayə kimi irəli sürüldüyü bir zamanda H.Cavid türkçülük ideyalarını ədəbiyyata gətirməklə yalnız Azərbaycanda deyil, həmçinin Rusiya imperiyası daxilində fəaliyyət göstərən bütün türkdilli respublikaların tarixi və milli yaddaşını daim oyaq saxlamağa çalışırdı.

Müəllif “Səyavuş” əsərini yazarkən Firdovsi kimi Keykavusu tərif etsəydi, onu əsas qəhrəman kimi ideallaşırsaydı bu gün həmin əsər bu qədər sevilməzdi. Lakin Cavid əfəndi Firdovsidən fərqli olaraq türk oğlu, türk qəhrəmanı olan Səyavuşu əsərinin əsas obrazına çevirdi. Bəli, bu belə də olmalı idi. Hər zaman əsərlərində türkçülüüyü təbliğ edən, qəlbi türkçülük duyğuları ilə alovlanan bir sənətkar türk hökmdarını əsərinin mərkəzi obrazı kimi təsvir etməli idi. Cavid kimi qəlbi vətən eşqi ilə döyünən, türkçülük ruhu ilə alışıb-yanan vətən oğlu bunun əksini edə bilməzdi. Bu müsabiqədə

qalib gələn türkçülük məfkurəsinin tarixi ruhu idi, türk ədaləti idi və H.Cavidin məhəbbət, həqiqət axtarışında əqidə dönməzliyi idi.

“Şahnamə” mövzusu H.Cavidə türk tarixinin və cəmiyyətinin, türk dövlət quruculuğunun ən qədim dövrlərinə müraciət etmək imkanı bəxş etmişdi. H.Cavid Əfrasiyab, Səyavuş mövzularına müraciət etməklə əslində Alp Ər Tonqa və Turan, türklərin tarixi kimliyi məsələlərinə yenidən müraciət etmək, İran-Turan problemlərini daha aydın şəkildə analiz etmək imkanı əldə etmiş, türk-İran və ya Çin imperiyasının türklərə qarşı olan münasibəti barədə söz demək fürsəti qazanmışdır.

“Səyavuş” dramı yalnız sərkərdə Səyavuşun qəhrəmanlıqlarından bəhs etmir. Əsərdə türk qadınının oğluna verdiyi öyüd-nəsihətlər tarixi ana öyüdüdür. Səyavuş saraya getməzdən əvvəl süd anası ilə vidalaşarkən ağsaçlı anası ona məsləhətlər verib, yol göstərir. Bu öyüdlər, məsləhətlər türk mənəvi əxlaqının, yurd, vətən istək və arzularının təcəssümü kimi səslənir.

Müəllif “Səyavuş” pyesində təkcə türk kişilərinin qəhrəmanlığını, döyüş meydanlarında göstərdiyi hünərləri təsvir etməklə kifayətlənməmişdir. Ədib eyni zamanda gözəlliyi qədər cəsurluğu, mərdliyi, qoçaqlığı dillər əzbəri olan türk qadınlarının obrazını canlandırmışdır. Müəllif Fıraq obrazının təmsalında türk bəyləri kimi ova çıxan türk xanımının təkrarsızlığını ifadə etdirir. “Həm yaralar bizim qızlar, həm sarar”- söyləyən Tosun türk qızlarının daxili aləmini açır. At sürməkdə, ov etməkdə kişilərdən geri qalmayan türk qadınları hər bir məsələdə böyük qəhrəmanlıq, dözümlü və mətanət nümayiş etdirirlər. Səyavuş Turan elinə qayıdan zaman yolda ovçu qızlarla qarşılaşması təsadüfi deyildir. Müəllif bu epizoddan istifadə etməklə türk qadınlarının sahib olduğu hünər və məharəti nümayiş etdirmişdir.

H.Cavidin Turan ideyası “Səyavuş” əsərində inkişaf etdirilir. Bütün yaradıcılığı boyu sadıq qaldığı Turan fəlsəfəsinin tarixi köklərinə qədər gedərək Alp Ər Tonqaya dayanıb, yeni tarixə üz tutub söz deyə bilmək yazıçıdan böyük cəsarət tələb edirdi. Tarixə boylanıb Alp Ər Tonqaya baxarkən ölümsüzlüyün sirrini Hüseyn Cavid daha dərinə dərk etdiyi üçün daha da cəsarətlənərək Səyavuş zirvəsindən hətta gələcəyi belə görürdü.

Hüseyn Cavid “Səyavuş” əsəri ilə inanan, aldanan Azərbaycanın faciəsinə məlhəm olacaq türk məfkurəsini, tarixi qəhrəmanlığını əbədləşdirdi. “Ana” və “Maral” dan, “Topal Teymur” və “Şeyx Sənan”dan, “İblis” dən keçən Turan fəlsəfəsi H.Cavidin qələmiylə “Səyavuş” faciəsində tarixilik qazandı. H.Cavid XX əsrin 30-cu illərində - repressiyaların bir addımlığında Azərbaycan ədəbiyyatına yeni bir türkçülük dastanı bəxş etdi. Bu əsər tarixi türk dövləti, qüdrətli türk xaqanı, üsyankar türk gəncləri, Turan əlinin şanlı tarixi, mənəvi dəyərləri, türkçülüynün ilk ünsürləri haqqında oxucuda ətraflı məlumat yaratmağa səbəb oldu.

H.Cavid “Topal Teymur” dramında iki türk fəthini səhnəyə çıxararaq onların milli dəyərini özünə qaytarmaqla, “Səyavuş”da Alp Ər Tonqanı, Səyavuş ucaltmaqla aldığı tarixi, milli zövqü “Xəyyam”da davam etdirərək türkün tarixi kimliyini bütün dünyaya tanıtdı. Ədib tarixə sadıq qaldığından digər əsərlərində olduğu kimi “Xəyyam”da da tarixi həqiqətləri bədii şəkildə təcəssüm etdirərək şair qəhrəmanını əbədləşdirir. Biz H.Cavidin mövzu seçimindəki ustalığını, bədii təfəkkür və istedadının hüdudsuzluğunu mifoloji, dini, tarixi türk savaşlarını, eşq təənnümçüsü olan şair obrazlarını böyük dramlarında bədiiliklə təsvir etməyindən aydın hiss edirik. Professor Kamran Əliyev yazır: “Xəyyam” pyesində Səlcuqların tarixi doğuluşunun və yenidən qurulan dövlətçilik ənənəsinin bədii salnaməsi verilmişdir. “Xəyyam” pyesində hökmdar və dövlət, hökmdar və qanun, hökmdar və sənətkar problemləri romantik bədii düşüncənin imkanları səviyyəsində, tarix və müasirlik müstəvisində inikas etdirilir” (4, s.145) “Xəyyam” əsəri bədii-estetik dəyərinə, tarix və türkçülüynün bədii təcəssümünə, eyni zamanda irfan və sufizm ənənələrinə mənsubluq baxımından H.Cavidin mükəmməl əsərlərindəndir. Surətləri tarixi türk şəxsiyyətlərinin adları ilə zəngin olan “Xəyyam” ilə H.Cavid tarixə təkrarsız bir sənət nümunəsi ərməğan etdi.

Qeyd etdiyimiz kimi H.Cavid yaradıcılığında türkçülüynün bədii təcəssümü dramaturgiyasında daha yüksəkdir. Müəllif qələmə aldığı dram əsərlərində türkçülüynü təbliğ və təcəssüm etmişdir. Belə əsərlərdən biri də “İblis” faciəsidir. H.Cavid yaradıcılığının parlaq nümunələrindən biri olan “İblis” faciəsini qələmə alarkən müəllif, bir sıra səbəbləri gətirmişdir. Mifologiyayı bilməsi, mədrəsə təhsili alması, “Qurani-Kərim” kəlamları ilə böyüyən sənətkar İblis mifoloji obrazını təsadüfən yaratmamışdır. Folkloru və dini dərinə bilən Cavid iblisin şərinə, dağıdıcı funksiyasına

kifayət qədər bələd idi. Ona görə də bu əsər H.Cavidin düşüncəsinin məhsuludur. Bundan əlavə, faktlar sübut edir ki, əsərin meydana gəlməsi ictimai-tarixi şəraitlə də bağlı olmuşdur. Həmçinin, həmin zamanlarda dərin ictimai-siyasi hadisələr yaşayan Türkiyənin xilasının yollarını axtarmaq əsərin əsas ideyasına söykənirdi.

Ötən əsrin əvvəllərində Almanıyanın I Dünya müharibəsinə başlaması, ingilis siyasi xadimlərinin gizli fəaliyyəti, fransızların mədəniyyət adı altında öz bəd niyyətlərini həyata keçirməsi, digər tərəfdən Şərq mentaliteti, milli əxlaq məsələləri H.Cavid düşüncəsində sistem halını alaraq obraz, bədii düşüncə və dialoqlar formasında "İblis" əsərində öz əksini tapmışdır. Türk ordusu dövrün imperialist müharibəsi ilə üz-üzə gəlmiş, göz-gözü dayanmışdır. Əsərdəki zabıt Vasifin türk ordusu üçün olan böyük nigarançılığı H.Cavidin özünün nigarançılığı demək idi. Bu barədə ədəbiyyatşünas Kamran Əliyev yazır: "Könüllü türk zabiti Vasif isə bir az bədbindir. O, türk ordusunun gələcəyindən narahatdır. Xəyanət əlinin yalnız bir insanı, bir ordunu deyil, hətta bir dövləti belə alt-üst etməsi qorxusunu yaşayan Vasif türkün keçmişləri ilə gələcəyinin arasında dayanıb." (4, s. 148)

H.Cavid "İblis" faciəsində türk məsələsini, türkçülük düşüncəsini qaldırmaqla onun nigaran, pərişan ruhunu göstərməyə çalışırdı. Müəllif əsərlərində ön planda təsvir etdiyi milli türkçülük məsələsinə milli düşüncə prizmasından yanaşırdı. Bu zaman belə bir sual ortaya çıxır: Türkiyəni və türkləri nə xilas edə bilər? Əvvəla, türk millətini sevən, türk milləti uğrunda ölümə belə hazır ola bilən insanlar bu yolda qalib gələ bilər. Həmin dövrdə türk millətini xilas etməyə dünyanın siyasi sferasında öz düşüncəsi- milli düşüncəsi, ağılı və zəkası ilə nail ola biləcək yeni milli liderə böyük ehtiyac var idi. O zamanlar Türkiyə və ümumiyyətlə türk dünyası üçün milli birlik, milli bərabərlik, milli həmrəylik çox vacib şərt idi. Demək olar ki, bu şərtlər bütün türk dünyası üçün bu gün də çox vacib məsələdir. Belə bir zamanda ortaya çıxan ən vacib məsələlərdən biri də türkün türkcə sadıqlığı məsləsi idi. H.Cavid əsərdə bu məsələyə xüsusi incəliklə toxunur. Rus ordusuna xidmət edən Kazanlı bir türkcə türk zabiti tərəfindən deyilmiş sözlər türkün türkcə sadıqlığı məsələsinə toxunur:

"Başqa millətdən olmuş olsaydın,
Yenə mümkündür əfv... Ah azğın!
Türk olub türkcə atəş etmək için
Yalnız bir cəzaya layiqsin:
O da edam!.." (1, s. 53)

Bəli, türklər üçün sədaqət hər şeydən önəmlidir. Bu tarixən belə olub. Başqa bir millətin türkcə qarşı xəyanətini bağışlamağı bacaran türklər, türkcə xəyanət edən türkcə bağışlamırdılar. Hər zaman ədalət tərəfdarı olan, xalqına, ölkəsinə sədaqətlə xidmət edən türklər üçün bu təbii hal idi. Müəllif əsərdə bunu işləməklə türklərin bir-birinə nə qədər sədaqət bəslədiyini, hər bir türk oğlundan, damarlarında türk qanı axan hər bir şəxsdən sadıqlığı tələb etdiyini bədii yollarla təcəssüm etmişdir:

"Türk ordusu daim basaraq ölkələr almış,
Ən sonda siyasətdə basılmış da bunalmış.
İdrakı sönük başçıların qəfləti ancaq,
Etmiş, edəcək milləti əldə oynucaq". (1, s. 27)

Vasifin dilindən verilmiş bu misralar türk ordusunun tarixən sahib olduğu gücün, əzəmətin göstəricisidir. Sahib olduğu güclü və vüqarlı orduların sayəsində türklər daim zəfərlər çalmış, böyük uğurlar əldə etmişlər. Lakin zaman keçdikcə siyasət sahəsində xəyanətlərin, özbaşnalıqların olması, bəsirət gözü bağlanmış, yalan vədlərə inanan dövlət başçıları millətini yadların əlində oynucağa çevirmişdir. Bədxah qüvvələrin təsiri nəticəsində türklər arasında xəyanət və fitnə-fəsad geniş vüsət almağa başlamışdır.

H.Cavid böyük ustalıqla qələmə aldığı dramlarında türkçülüğü bədii şəkildə təcəssüm etməklə dövrü üçün mühüm məsələlərə toxundu. Türkçülüğü, türklərin tarixini, milli kimliyi məsələsini gündəmə gətirməklə türk xalqlarında milli kimliyə, tarixə qayıtmaq arzusu yaratdı. Türkçülüğün və tarixin tərənnümü və təbliği baxımından Cavidin dramları olduqca əhəmiyyətlidir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Cavid H. Əsərləri, V cild, 3 cild, Bakı: Lider nəşriyyatı 2005, 303 s.
2. Cavid H. Əsərləri, V cild, 4 cild, Bakı: Lider nəşriyyatı 2005, 256 s.
3. Cavid M. Cavid xatırlarkən. Bakı: İşıq nəşr, 1976, 392 s
4. Əliyev K. H.Cavid: həyatı və yaradıcılığı. Bakı: Elm, 2008.
5. Hacıyev D. Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi dram. Bakı: Yazıçı, 1983, 159 s.

XÜLASƏ

Hüseyn Cavidin yaradıcılığında türkçülüyn bədii təcəssümü baxımından dramaturgiyası fərqlənir. Bəzi tədqiqatları nəzər almasaq H.Cavidin dramaturgiyası kifayət qədər tədqiqata cəlb olunmamışdır. Türkçülüyn, türk xalqlarının tarixini, onların keçmişini, bu gününü və gələcəyini öyrənmək baxımından Cavid dramaturgiyasının tədqiqi olduqca əhəmiyyətlidir. Bu əsərlərin təhlili və düzgün qiymətləndirilməsi tarixən mövcud olmuş böyük qüdrət və əzəmətə sahib olan türk xalqlarının, eyni zamanda türk dövlətçilik ənənələrinin, türk tarixinin qorunması və öyrənilməsi baxımından olduqca vacibdir. Bu dramların təhlili gənc nəsildə türkçülük ideyaları haqqında düzgün fikir formalaşdırmaqda mühüm rol oynayır. Buna görə də Cavidin dramaturgiyası geniş tədqiqata cəlb olunmalıdır.

Açar sözlər: türkçülük, tarixi dram, Turan, qəhrəman, bədilik, milli tarix.